

1989: Menneisyyden sietämätön keveys

Riikka Palonkorpi

Tšekit pitävät vuoden 1989 ”samettivallankumousta” lähihistoriansa myönteisimpänä tapahtumana. Tämän osoittaa vuonna 2018 tehty mielipidemittaus, jossa kysyttiin tšekien suhtautumista lähihistorian virstanpylväisiin. Samettivallankumous nousi suosiossa 1918 perustetun Tšekkoslovakian ”ensimmäisen tasavallan”, Prahan kevään 1968 sekä 1993 perustetun Tšekin tasavallan ohi. Viime vuonna tehdyn kyselyn mukaan myös demokratian kannatus on korkeimmillaan sitten vuoden 2004, jolloin asiasta kysyttiin ensimmäistä kertaa. Yli puolet tšekeistä on sitä mieltä, että demokratia on parempi hallintojärjestelmä kuin mikään muu tunnettu vaihtoehto. Tutkimustulokset ovat yllättävät, koska uutiset itäisen Keski-Euroopan populistisesta politiikasta, EU-kriittisyydestä, autoritaarisuuden kasvusta ja ulkomaalaisvastaisuudesta antavat alueen tilanteesta yksinomaan huolestuttavan kuvan. Sosialismin romahtamisesta itäisessä Keski-Euroopassa tulee tänä vuonna kuluneeksi jo kolmekymmentä vuotta. Se on riittävän pitkä aika, että yllättävän muutoksen aiheuttamat tulevaisuuteen kohdistuneet illuusiot ovat väistyneet, eikä kaikkia nykyisiä ongelmia voida selittää menneisyydellä.

Palaan tässä kirjoituksessa vuoden 1989 murrokseen erityisesti Tšekin näkökulmasta. Muistovuodet korostavat merkittävinä pidettyjä yksittäisiä tapahtumia laajempien ilmiöiden sijaan ja painottavat vuosilukujen symboliikkaa. Muistovuosikirjoitukset eivät yleensä kumpua oman aikamme kiinnostuksenkohteista, ja ne saattavat usein vain vahvistaa merkittävinä pidettyjen historiallisten tapahtumien stereotyyppistä kuvausta. Toisaalta vuosipäivän muisteleminen antaa tilaisuuden arvioida tapahtumia uudessa valossa. Voimme pohtia sitä, kuinka tapahtumien käsittely ja suhtautuminen menneeseen on muuttunut ajassa, ja mitä muutos kertoo meistä ja omasta ajastamme.

Viimeaikaisessa historiankirjoituksessa kiinnostavimman näkökulman sosialismin aikaiseen lähihistoriaan on tarjonnut muistitietoon perustuva tutkimus. Tšekin johtava suullisen historian asiantuntija Miroslav Vaněkin yhdessä Pavel Mücken kanssa vuonna 2016 julkaistava *Velvet Revolutions – an Oral History of Czech Society* kuvailee, kuinka tšekit kokivat 1989 muutoksen. Se, kuinka ihmiset ovat kokeneet jokapäiväisen elämänsä ennen ja jälkeen muutoksen, on oleellista, jotta muutoksen kauaskantoisempaa merkitystä voidaan arvioida. Parhaassa tapauksessa saatamme ymmärtää hieman paremmin, mitä ihmiset nykyään kokevat. *Velvet Revolutionin* haastattelut on toteutettu 2000-luvulla. Muistelun näkökulma on aina jälkiviisas, sillä haastattelut kuvastavat aina sitä aikaa, jossa ne on annettu. Se ei kuitenkaan vähennä muistitiedon merkitystä ja haastattelujen tarjoamia tärkeitä näkökulmia. Jo kirjan otsikko viittaa siihen, että samettivallankumouksia olikin yhden sijaan useita – jokaisella muistelijalla on vuoteen 1989 omanlaisensa näkemys. Lukijalle syntyy monipuolinen kuva ihmisten suhteesta menneisyyteen – ilman demonisointia tai nostalgiaa.

Joillekin haastateltaville sosialismi oli palauttanut mieleen rautaesiripun ja matkustusrajoitukset, kommunististen merkkipäivien pakkojuhlinnan, marxilais-leniniläisen opetuksen; jotkut muistelivat leirinuotioiden yhteislauluja, ensimmäistä škodaa tai kesämökillä purkitettuja kurkkuja. Toiset puolestaan näkivät vuoden 1989 jälkeisen ajan vapautumisena. Vihdoinkin oli mahdollista nähdä maailmaa, kuunnella länsimaista musiikkia, ansaita rahaa. Osalle muutos merkitsi kaiken omaisuuden nopeaa yksityistämistä ja taloudellisen vallan lipumista oman hallinnan ulottumattomiin. Jälkikäteen pula banaaneista tai appelsiineista ei tunnu lainkaan niin akuutilta ongelmalta kuin pelko työttömyydestä – tunne, jota sosialismin aikana ei tarvinnut kokea. Ennen muistitiedon tuomaa täydennystä sosialismin aikaisesta arjesta muodostui yksipuolinen kuva, vaikka oli olemassa myös toinen todellisuus. Monet olivat tyytyväisiä siihen, että työtä riitti kaikille ja työelämä oli usein rauhallisempaa kuin nykyisin.

Matkalla vapauteen ilman matkalippua

Voimakkaimmin sosialismin romahtamisen jälkeiseen aikaan liitetty parannus on ollut sen myötä saavutettu vapaus. Vapauden merkitys korostui jo samettivallankumouksen aikana. Vuoden 1989 marraskuussa nimenomaan vapautta kutsuvat iskulauseet olivat yleisimpiä. Marraskuussa 1989 Prahan kaduille keskittyneet mielenosoitukset konkretisoivat suurelle joukolla ihmisiä vapauden rajoitukset. Vapauden käsite ei tietenkään syntynyt tyhjästä eikä ollut merkityksetön yhteiskunnassa, jossa ei ollut vapautta matkustaa, ilmaista itseään tai hankkia vapaasti tietoa. Vallankumous tarvitsi muutokseen ja parempaan tulevaisuuteen tähtäävät sloganinsa. Mutta mitä vapaudelle tapahtui vuoden 1989 jälkeen? Kun samettivallankumouksesta nykyään kirjoitetaan, nousee vapaus edelleen aina esille. Esimerkiksi viikkolehti *Respektin* 2018 lopulla ilmestynyt teemanumero oli otsikoitu ”1988. Matka vapauteen alkaa”.

Tätä taustaa vasten on yllättävää, että Vaněkin ja Mücken tutkimuksessa ilmeni, että vapauden (svoboda) käsitettä ei juurikaan tuotu spontaanisti esille, kun tšekit kertoivat vuoden 1989 kokemuksistaan haastatteluissa. On mahdollista, että käsite on liian abstrakti ja että vapauden tai sen rajojen kokemukseen liittyvät kysymykset ovat liian haastavia artikuloitaviksi. Toisaalta ihmiset saattavat olla kyllästyneitä samettivallankumouksen aikaisiin mahtipontisiin termeihin, joiden sisältö on epämääräinen. Koska haastattelut on tehty vasta kauan itse tapahtumien jälkeen, vapaudesta on saattanut tulla itsestäänselvyys, jota ei enää tule ajatelleeksi.

Tutkimusten mukaan ihmiset mieltävät vapauden hyvin eri tavoin. Ennen vuotta 1989 vapauden käsite oli erityisen vähän käytetty ja vaikeasti ymmärrettävä. Vapauden käsitteen sijaan entisissä sosialistimaissa puhuttiin paljon rauhasta. Ihmisten ajatuksia vapaudesta ei juuri tutkittu ennen vuotta 1989. Vasta sen jälkeen vapaudesta tuli tärkeä käsite. Kyselyjen mukaan ihmiset arvostavat eniten vapautta matkustaa, saada tietoa ja ilmaista mielipiteitään. Eniten arvostettiin siis niitä vapauksia, joita sosialistinen hallinto oli rajoittanut. Kuitenkin siinä vaiheessa, kun vapaudet oli saavutettu, vapauden määrittäminen muuttui yhä vaikeammaksi. Etenkin nuoremmilla ihmisillä vapaudentahto ja ihmisarvojen ja -oikeuksien kunnioitus ilmenivät jo ennen marraskuuta 1989 usein kiinnostuksena hengellisyyteen ja uskuntoon. Kyse oli ilmeisesti nimenomaan vapauden eetoksen kanavoimisesta enemmän kuin itse uskonnosta, sillä Tšekissä kiinnostus uskuntoon ja kirkkokuntien jäsenyyteen lopahti samettivallankumouksen jälkeen yhtä nopeasti kuin oli syttynytkin.

Sen sijaan taloudellinen vapaus tai pikemminkin sen puute on ollut monille pettymys. Itäisessä Keski-Euroopassa ihmisille oli taattu tietty toimeentulo, ilmainen koulutus ja terveydenhuolto. Muutoksen jälkeen vapaus ja vastuu eivät talouden alueella kulkeneet käsi kädessä ja vuoden 1989 muutos oli varsin raju suhteelliseen tasa-arvoon ja vähäisiin tuloeroihin tottuneille kansalaisille. Monet miettivät, mitä yksilönvapauksilla ja ihmisoikeuksilla tekee, jos ei ole rahaa. Vaikka Tšekissä tuloerot eivät ole erityisen suuret, ihmiset peilaavat nykyisyyttä menneisyyteen, jossa erot olivat paljon vähäisempiä. Työttömyys, työelämän epävarmuus ja asumisen hinta aiheuttavat huolta, jota ei ennen vuotta 1989 juurikaan tunnettu. Entiset sosialistimaat vertautuvat nyt muihin EU-maihin, mutta EU-mittakaavassa alhainen työttömyys ei lohduta täystyöllisyyteen tottuneita kansalaisia.

Taloudellisen vapauden merkitys on kasvattanut ratkaisevasti merkitystä viimeisten vuosikymmenten aikana. Vuoden 1989 jälkeen tapahtunut nopea yksityistäminen ja markkinatalouden logiikka on johtanut tilanteeseen, jossa kaikki eivät pysy kehityksen kelkassa. Ajatus siitä, että vapaus ei kosketakaan kaikkia saa jotkut vilkuilemaan takaisin menneisyyteen – mikä muka muuttui? Haastatteluistakin nousee esiin melko tyypillinen Tšekin lähihistoriaan liitetty jako ”meihin” ja ”muihin”. On kuitenkin epäselvää, keitä ”meillä” ja ”muilla” milloinkin tarkoitetaan. Olivatko Tšekkoslovakian ”ne” ainoastaan kommunistisen puolueen virkamiehiä ja valtakoneiston toimijoita? Ja olivatko kaikki muut siinä tapauksessa ”me”? Toisaalta haastatteluista on noussut esiin, kuinka kommunistisen puolueen jäsenyyskin saattoi merkitä eri ihmisille kovin eri asioita. Monille se oli lähinnä keino varmistaa koulutus, työpaikka, hieman parempi palkka. Vuoden 1989 jälkeen puhuttiin usein valtaapitävistä ja niistä, joilla ei ollut valtaa. Jako näihin kahteen muutti 1989 jälkeen logiikkaansa, mutta säilyi. Kynnisiä ajatuksia saattaa herättää se tosiasia, että ne, jotka ovat saavuttaneet uudenlaisen vapauden kautta vaurautta, ovat usein kommunismin aikaista eliittiä.

Väärät muistot

Kun Vaněk ja Mücke kyselivät ihmisiltä heidän ajatuksistaan ja muistoistaan samettivallankumoukseen liittyen, haastateltavilla oli usein tunne, etteivät heidän muistonsa ole nykynäkökulmasta sopivia. Jos he ovat tyytyväisiä menneisyyteensä, heidät tuomitaan. Ihmiset kokivat, että heidän menneisyytensä tulee olla tietynlainen, jotta se olisi arvokas. Tutkijoiden mukaan haastateltavat olivat omaksuneet sanoman, jonka mukaan nykyhallinnon kriitikot kannattavat entistä, sosialistista, hallintoa. Eräs haastateltava harmitteli kuuluvansa median luomaan ”hukattuun sukupolveen”, jonka elämä on pyyhitty pois historiasta, koska se ei

taistellut hallintoa vastaan. Mihin johtaa tilanne, jossa ihmiset kokevat paineita nostaa esiin vain tietynlaisia muistoja?

Korrektiuden vaatimukseen vaikuttaa osaltaan historiakuva, joka rakentui ja jota myös tietoisesti rakennettiin nopean muutoksen seurauksena ja sen tueksi. Vuoden 1989 jälkeen kommunisminvastaisella retoriikalla pyrittiin tekemään pesäeroa menneisyyteen. Vuoden 1989 jälkeen sosialistinen yhteiskunta nähtiin usein kokonaisvaltaisena huijauksena. Jens Sparschuhin romaanissa *Zimmersprungbrunnen* länsisaksalaisen kaupparatsun toteamus itäsaksalaiselle kollegalleen kuvaa lännessä rakennettua stereotypiaa: ”*Eihän se teillä päin mitään elämää ollut! Sanomalehdet eivät olleet sanomalehtiä. Vaalit eivät olleet vaalit. Kadut eivät olleet katuja. Eivät edes autot olleet oikeita autoja.*” Myös historiankirjoituksessa jako julkiseen ja yksityiseen oli korostunut: yksinkertaistaen on tulkittu, että julkisesti ihmiset elivät mukana ”valheessa” ja ilmaisivat totuutta vain yksityisesti.

Siten vuosi 1989 merkitsi entisessä Itä-Euroopassa muistojen ja ideologisen paradigman muutosta. Sosialismin romahtamisen myötä vapautui tilaa kilpailulle erilaisista ajatussuunnista. Vaikka suurin osa tsekeistä toivoi sosialismin kaatuessa tilalle jotain muuta kuin kapitalismia, toive oli epämääräinen. Ne, jotka halusivat yhteiskuntaan kovan kapitalismin, olivat selvimmin perillä tavoitteistaan ja keinoista niiden saavuttamiseksi. Kilpailussa pärjäisivät kova taloudellinen liberalismi ja populismin muodot. Välittömästi vuoden 1989 jälkeen myös ajatus paluusta tšekkiläiseen menneisyyteen oli voitokas: tämä ilmeni jo mainittuna paluuna Eurooppaan ja sitä kautta yleistyneenä ensimmäisen tasavallan ihailuna oikeana tšekkiläisenä menneisyytenä. Muistan, kuinka 2000-luvun alussa tutkiessani gradua ja sittemmin väitöskirjaa varten sosialismin historiaa, sitä usein ihmeteltiin. Oli erikoista, että nuori länsimaalainen ihminen haluaisi olla missään tekemisissä sosialistisen menneisyyden kanssa. Samaan aikaan Prahan kadut ja kahvilat uudistuivat ja muuttuivat: värinsä menettäneet Jugend-talot palasivat loistoonsa, kuvataiteilija Alfons Muchan naiset koristivat näyteikkunoita.

Marraskuun harmaudesta hetken huumaan

Vuoteen 1989 on liitetty tapahtumien ainutkertaisuuteen liittyvää mystifointia. Usein puhutaan Euroopan ihmeellisestä vuodesta ”Annus Mirabilis”. Vastaavalla tavalla ”ihmeellisiä vuosia” on toki maailmanhistoriassa ollut useita – historia jaksaa aina yllättää aikalaiset, vaikka se tekeekin niin toistuvasti. Itäisessä Keski-Euroopassa tapahtunut sosialismin romahtaminen oli suhteellisen nopeaa. Oli hyvin tiedossa, että maat olivat keskenään varsin erilaisia: Unkari ja Puola: melko vapaita; Tšekkoslovakia, Itä-Saksa ja Romania: melko tiukkoja. Silti muutos tapahtui kaikissa suhteellisen lyhyessä ajassa ja toinen vaikutti toiseen. Vuoden 1989 tapahtumat eivät olleet irrallaan muusta maailmasta. Merkittävin taustatekijä oli Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeri Mihail Gorbatšovin aloittamat uudistukset 1980-luvulla. Perestroikana ja glasnostina tunnettu uudistuspolitiikka levisi vähitellen muualle itäblokkiin. Puola ja Unkari olivat kehityksessä nopeimpia, ja niissä oli jo pitempään otettu eniten vapauksia kohti suurempaa pluralismia ja vapaampia markkinoita. Tšekkosloviassa taustalla vaikutti Prahan kevään aikainen pyrkimys ihmiskasvoiseen sosialismiin: sen murskaaminen oli vienyt uskon ja rohkeuden uudistuksiin.

Valtakoneisto oli pitkään onnistunut pitämään voimakkaat tyytymättömyyden ilmaisut melko hyvin näkymättömissä, mutta pinnan alla kyti. Tyytymättömyys kulutushyödykkeiden puutteeseen oli jatkuvaa, ja sitä myös tuotiin yhä useammin julki. Tyytymättömyyden taustalla on asetelma, johon koko itäblokin olemassaolo monella tapaa perustui ja jolla valtaapitävät

olivat sitä perustelleet – idän tuli olla parempi kuin länsi. Kilpailu lännen kanssa oli määrittelyt koko kylmän sodan aikaa, mutta toiveista ja suunnitelmista huolimatta talous, kuten myös tiede ja teknologinen kehitys, jäivät koko ajan pahemmin lantta jälkeen. Kapitalismi näytti tarjoavan ratkaisuja niihin ongelmiin, jotka aiheuttivat itäblokin asukkaille jatkuvia arkielämän huolia. Kylmästä sodasta huolimatta ihmiset olivat 1980-luvulla melko hyvin perillä länsimaiden elintasosta.

Neuvostoliitolle itäblokin maat muodostivat yhä suuremman taakan: raaka-aineita vastaan ei saatu riittävästi takaisin. Oli pakko nöyrytyä ja pyytää länsimailta taloudellista apua. Entisen Itä-Euroopan mailla ei ollut historiallisia keinoja pönkittää omaa asemaansa kuten Neuvostoliitolla, joka pystyi muistuttamaan kansalaisilleen lyöneensä natsit toisessa maailmansodassa. Itäisen Keski-Euroopan taloudellinen ja teknologinen jälkeenjääneisyys kylmän sodan kilpailussa löivät leimansa myös historiankirjoitukseen. Sikäläisestä arjen kuvastosta tuotiin pitkään esille pakotetut ideologiset rituaalit, työelämän tehotomuus, pitkät jonot ja huonolaatuiset kulutushyödykkeet.

Tšekkosloveniassa tyytymättömyys arjen vaikeuksiin, vapauden rajoituksiin tai ihmisoikeuksien polkemiseen ei kuitenkaan synnyttänyt muutosta, vaan muutos enemminkin mahdollisti tyytymättömyyden ilmaisun. Uudempi tutkimus on tuonut esiin sen, kuinka Neuvostoliitosta muihin itäblokin maihin lipunut perestroika ja sen kielenkäyttö vähitellen lisäsi ihmisten ilmaisunvapautta ja siten myös liikkumavaraa. Alexei Yurchakin ajatuksia Tšekkoslovakian perestroikaan soveltanut historioitsija Michal Pullmann on osoittanut, ettei ideologisen kielen muuttuminen tapahtunut ensin ruohonjuuritasolla, vaan esimerkiksi Tšekkosloveniassa perestroikan uudet käsitteet omaksui ensin ylin kommunistijohto. Se tapahtui asteittain ja varovaisesti. Tšekkosloveniassa taustalla vaikuttivat vuoden 1968 tapahtumat ja silloisten reformien päätyminen Tšekkoslovakian miehitykseen. Nyt oli ensin varmistettava, ettei kyse ole vain nopeasti ohimenevästä ilmiöstä. Tšekkosloveniassa vallanpitäjät vakuutuivat vasta 1987, että Neuvostoliiton aloittamat uudistukset tulisivat johtamaan konkreettisiin muutoksiin. Tšekkoslovakialtakin odotettiin osallistumista ennen muuta taloudellisiin uudistuksiin.

Kun tietyt uudet perestroikan käsitteet vakiintuivat, niitä alettiin käyttää myös asiantuntijatasolla, ja lopulta yleisemmin. Yurchakin ja Pullmannin mukaan ihmiset eivät omaksuneet perestroikan sanastoa käyttöönsä imitoidakseen kommunistisen puolueen linjaa, vaan edistääkseen omia tarpeitaan – kyse oli heille hyvin konkreettisista arkielämän asioista. Ilmaisun liikkumavara kasvoi vähitellen. Vaikka jo pitkään oli ollut mahdollista ilmaista tyytymättömyyttä arkipäiväisiin haasteisiin, 1980-luvun viimeisinä vuosina perestroikan myötä avautui väyliä laajemmille tyytymättömyyden ilmauksille ja keskusteluille tabuiksikin muodostuneista aiheista. Vanha ideologinen kieli ei enää toiminut. Uudesta ”perestroikan kielestä” ei puolestaan ollut tasapainottamaan tilannetta. Sanat muuttuivat, ja vuonna 1989, jo ennen varsinaista samettivallankumousta, oli mahdollista osoittaa julkisesti kiinnostusta esimerkiksi länsimaista populaarikulttuuria, uskontoja tai esimerkiksi ympäristöaktivismia kohtaan.

Varsinainen ”samettivallankumous” oli nopea. Marraskuun puolivälissä Prahassa järjestettiin opiskelijamielenosoitus, jonka poliisi vielä väkivalloin lakkautti. Vastareaktion mielenosoitukset jatkuivat ja laajenivat kestäen pitkälle joulukuuhun. Näytelmäkirjailija-toisinajattelija Václav Havelin johtama Kansalaisfoorumi alkoi neuvotella kommunistisen puolueen kanssa. Muutamien päivien sisällä Tšekkoslovakian kommunistisen puolueen pääsihteeri Miloš Jakeš erosi virastaan ja maassa järjestettiin parin tunnin yleislakko. Mar-

raskuun lopussa Tšekkoslovakian kommunistinen puolue ilmoitti lakkauttavansa yksipuoluejärjestelmän ja jo joulukuun alkupuolella presidentti Gustav Husák nimesi ei-kommunistisen hallituksen ja erosi tehtävästään. Václav Havel astui virkaansa Tšekkoslovakian presidenttinä joulukuun lopussa. Toisinajattelijasta tuli maan johtaja.

Vuoden 1989 tapahtumien aikaan Francis Fukuyama kirjoitti historian lopusta. Vuonna 1992 ilmestyneen kirjan tiivistettynä sanomana oli se, että kommunismin romahtamisen myötä varmistui liberaalin demokratian ja markkinatalouden lopullinen voitto. Kirjan ajoitus oli loistava: se julkaistiin juuri kun Itä-Euroopan maissa tapahtui ja yksi toisensa jälkeen maat luopuivat sosialistisesta hallintojärjestelmästä. Poliitikantutkija oli kerrankin onnistunut ajoituksessaan ja arviokin oli monien mielestä ainakin jonkin aikaa uskottava. Entisessä Itä-Euroopassa alettiin puhua ”paluusta Eurooppaan”. Tämä ajatus sai sosialistisen menneisyyden näyttämään syrjähyppelyä, poikkeamalta historiassa. Sosialismi kuvattiin usein ulkoapäin tulleen, pakotettuna ja vieraana. Historian viimeiset 40 vuotta olivat kuluneet Neuvostoliiton alaisuudessa ja armoilla. Kertomus oli tällainen siitä huolimatta, että Tšekkosloveniassa sosialismiin oli siirrytty vuonna 1948 paljolti paikallisten kommunistien toimesta ja kommunistien voitettua vapaat vaalit vuonna 1946. Kärjistetysti sosialistista yhteiskuntaa käsiteltiin alistavan kommunistisen valtion ja alistetun yhteiskunnan sabluunalla, jossa jakolinja hyvään ja pahaan oli korostunut. Suurin osa kansasta oli historiankirjoituksen sivuroolissa. Pääosassa olivat kommunistiset vallanpitäjät, tai vieläkin kasvottomammin kommunistinen hallinto tai puolue, ja toisaalta rohkeat toisinajattelijat. Lähihistoria etäännytti totalitaristisen kauden muusta historiasta ja korosti eroja demokratian ja diktatuurin välillä.

Samaista eepistä hyvän ja pahan taistelua noudatti historiankirjoituksen antama kuva toisinajattelijoiden ratkaisevasta rooli vuoden 1989 tapahtumissa. Näin siitakin huolimatta, että vain harvassa entisen Itä-Euroopan maassa oppositiolla oli todellista liikkumavaraa ennen rautaesiripun romahdusta. Mahdollinen selitys toisinajattelijoiden voimakkaalle roolille historiallisessa käsittelyssä on se, että he olivat vuoden 1989 tapahtumien ”voittajia”. Entisiä toisinajattelijoita nousi vuoden 1989 jälkeen merkittäviin aseisiin. Heistä merkittävin koko Itä-Euroopassa oli sosialismin jälkeisen Tšekkoslovakian ensimmäiseksi presidentiksi valittu Václav Havel. Sosialismin aikana Havel oli viettänyt vuosia vankilassa, viimeisen kerran vielä vuonna 1989. Kun vuoden 1989 tapahtumiin viitataan, Havel mainitaan aina. Hänen symbolinen merkityksensä onkin ollut valtava. Havelin sosialismin aikaisissa kirjoituksissa korostui ”totuudessa eläminen” ja tunnuslauseena presidenttinä oli ”totuuden ja rakkauden tulisi voittaa valheet ja viha”. Sosialistinen oli ollut elämistä valheessa. Tästä tunnetuin esimerkki on Havelin kuvaus vihanneskauppiaasta, joka, pystyäkseen toimimaan työssään, ripustaa kuuliaisesti seinälle kommunistisia iskulauseita – vaikka ei niihin uskokaan.

Ei niin hyvää, ettei jotain pahaakin

Kommunisminvastainen retoriikka, joka ei nähnyt menneessä sosialistisessa yhteiskunnassa mitään hyvää, alkoi kuitenkin vuosien saatossa näyttää epäuskottavalta. Historian narratiivi 1989 tapahtumien suhteen alkoi muuttua 2000-luvun lopulla. Heräsi kysymys siitä, onko totalitaristiseen valtioon ja toisinajattelijoiden kansalaisyhteiskuntaan keskittyvä historiankirjoitus tehnyt liian pitkälle vietyjä tulkintoja. Ensinnäkin totalitarismiin liittyvät ajatukset valtion täydellisestä kontrollista olivat tutkimuksenkin valossa epäuskottava. Vaikka esimerkiksi Tšekkosloveniassa salaisen poliisin valvonta oli tehokasta ja toisinajattelijoita heitettiin tämän tästä vankityrmään, järjestelmä olikin hyvin haavoittuva sillä hetkellä, kun ympärillä

alkoi tapahtua ja perestroika saavutti Tšekkoslovakian. Vuoden 1989 toimijoista alettiin käydä uudenlaista keskustelua. Amerikkalainen historioitsija Steven Kotkin kyseenalaisti voimakkaasti koko kansalaisyhteiskunnan käsitteen kirjoittamalla ”Uncivil Society” – sosialistinen hallinto kaatoi itse itsensä, toisinajattelijat olivat tapahtumissa hyvin rajatussa roolissa.

Kun alussa esiin nostamani Vanekin ja Mücken kirja julkaistiin vuonna 2016, näytti siltä, että tšekien usko demokratiaan oli heikentymässä. Näin ei enää tällä hetkellä ole, vaikka paikallista politiikkaa seurattaessa ulkopuolista tarkkailijaa paikallisten poliitikkojen meno kauhistuttaakin. Vuonna 2018 Tšekissä kommunistinen puolue pärjää hyvin vaaleissa ja tukee nykyistä hallitusta, jonka upporikasta pääministeriä epäillään merkittävistä EU-tukien väärinkäytöksistä liiketoiminnassa. Samainen pääministeri todennäköisesti toimi ennen sosialismin romahtamista salaisen poliisin agenttina. Tšekin presidentti puhuu halveksuvaan sävyyn eliitistä: ”Prahan kahvila” -käsite kuvaa kahviloissa ajatuksia vaihtavaa sivistyneistöä, joka ei omasta kuplastaan näe ja ymmärrä tavallista kansaa.

Jako ”meihin” ja ”muihin” on edelleen vahvasti läsnä. Ulkomaalaisia vastaan kohdistuvat epäluulot ovat selvästi kasvaneet Tšekissä viime vuosina ja tätä myös poliitikot hyödyntävät kampanjoissaan, joissa erilaiset uhkakuvat nousevat voimakkaasti esiin. Luottamus perinteiseen mediaan on heikentynyt ja tšekit seuraavat huomattavan paljon vaihtoehtoisia viestintäkanavia, joissa valheita voi olla vaikea erottaa. Kuten sosialismin aikana, myös nyt suurin osa ihmisistä kamppailee arkisten haasteiden kanssa. Niihin populistiset poliitikot pyrkivät tarjoamaan pikaratkaisuja.

Havelin usko siihen, että rakkaus ja totuus voittaisivat vihan ja valheet, kuulostaa tätä taustaa vasten naiivilta. Ehkä 30 vuotta onkin ollut riittävän pitkä aika osoittamaan, ettei selkeää voittajaa löydy, vaan kysymys on jatkuvasta muutoksesta, myös hyvän ja pahan tasapainottelusta. Nykytodellisuus on yhtä moninainen ja monimutkainen, kuin oli menneisyyskin, joka on myös usein haluttu esittää yksinkertaisena. Valppaana on syytä pysytellä, sillä saavutettuja etuja ei välttämättä huomaa arvostaa, ennen kuin ne on menettänyt.